

GRUPPER OG ANGST

Birgitte Bechgaard

Angst i gruppe og gruppeangst belyses ud fra gruppeanalysens individ- og gruppeperspektiv. Teoridannelsen på området er beskeden. Der gives i artiklen et bud på to grundformer for angst i gruppe. Historisk trækkes en linie fra den tidlige socialpsykologi, gennem psykoanalysen til de to gruppeanalytikere Bion og Foulkes. Teoriernes bagvedliggende menneske- og gruppensyn samt forholdet mellem individual- og socialpsykologi trækkes frem.

Det vises, hvordan Bion's gruppeteori ved at gøre angsten til en central faktor introducerer et nyt syn på grupper, der åbner for, at negative træk ved gruppen kan udforskes og ændres. Begrænsningen ved de eksisterende gruppebegreber, når det drejer sig om at beskrive angstfænomenet, omtales, og for at tage højde for denne mangel peges på muligheden af at gennemføre gruppesjælsbegrebet.

Angst hører til de fænomener, som det er svært at tænke den menneskelige eksistens uden. Som en slags åndelig ilt er angsten med os, når vi er alene, og når vi er i gruppe, på godt og på ondt. På godt, som en nødvendig drivkraft bag psykologisk udvikling og kreative processer. På ondt, som en kraft, der lammer og destruerer vækst, når der er for megen af den, og når der er for lidt, som en mangel, der fører til passivitet og stagnation.

I den psykologiske faglitteratur er der skrevet mere om angsten som individuelt fænomen end som gruppefænomen. Som gruppefænomen dukker angsten relativt sent op i den socialpsykologiske litteratur. Det er især indenfor den psykoanalytiske og kliniske del af socialpsykologien, man har beskæftiget sig med angst, men det er oftere i form af kliniske diskussioner og eksempler end i form af teoretiske analyser og begrebsudviklinger. Og i de tilfælde, hvor der knyttes teoriudvikling til, er der en tendens til, at angsten behandles som en selvfølgelighed, som det ikke er nødvendigt at problematisere og teoretisere om, mens den teoretiske interesse samles om de forsvarsformer, som sættes ind overfor angsten, – sandsynligvis fordi forsvarerne er mere synlige og lettere at gå til end angsten selv. I meget gruppelitteratur både om forsvar- og modstandsformer og mere generelle fænomener er angsten bogstaveligt set blevet usynlig ved hverken at optræde i indholdsfortegnelse eller index. (jvf. eks.vis Foulkes (1957),(1964) Agazarian (1981), Pines (1983), Hinshelwood (1987) og Rosenthal (1989).

Som sådan er det et område fuldt af løse ender og uafklarede spørgsmål, og måske fordi angst er et så grundlæggende og eksistentielt fænomen, knytter mange af de uafklarede spørgsmål omkring angst og gruppe an til nogle af de basale og erkendelsesmæssige problemstillinger i psykologien. Det var i hvertfald dem, jeg løb ind i, da jeg forsøgte at få lidt hold på stoffet. Jeg vil i det følgende prøve at belyse, hvorledes gruppe og angsttemaet er tæt vævet sammen med det menneskesyn og gruppesyn, man har, og med hvordan forholdet mellem individualpsykologi og socialpsykologi opfattes.

Når jeg taler om grupper i det følgende, skelner jeg ikke mellem forskellige typer af grupper, små og store eller strukturerede og ustrukturerede. Det er nogle generelle træk ved angst og gruppe, jeg vil prøve at trække frem, og jeg ser derfor bort fra de forskelle i angstfænomenerne, der er i grupper af forskellig størrelse og struktur. Sædvanligvis vil angsten tiltage og fremstå tydeligere, jo større og mere ustruktureret en gruppe er.

Psykoanalytisk socialpsykologi

Man kan beskæftige sig med grupper på forskellig måde. Man kan betragte den enkelte i gruppen, *individperspektivet*, og man kan betragte hele gruppen eller »gruppen som en helhed«, *gruppeperspektivet*. De to perspektivers forhold til hinanden har karakter af et figur-grund forhold. Anvendes f.x. individperspektivet, bliver individet den figur, der trækkes frem, mens »gruppen som helhed« danner baggrund og omvendt, når det er »gruppen som helhed«, der er figur.

Især to engelske skoler indenfor den psykoanalytiske socialpsykologi, den Foulkes'ke og Bion'ske, har i deres teoretiske og terapeutiske arbejde med grupper understreget vigtigheden af at skelne mellem disse to perspektiver. (Foulkes 1957, 1964, Bion 1961) (1)

De to skolers rødder går tilbage til 40'erne, hvor skolernes ophavsmænd, Foulkes og Bion, begyndte at arbejde med grupper. Begge gjorde meget ud af at understrege, at gruppepsykologi er noget andet og mere end individualpsykologien, og at sidstnævntes begreber er utilstrækkelige, når det drejer sig om at forstå gruppeprocesser. Uafhængigt af, og også forskelligt fra hinanden udviklede de med rod i den psykoanalytiske teori en række vigtige gruppepsykologiske og -terapeutiske begreber og teorier. Derved adskilte Bion og Foulkes sig fra deres samtidige amerikanske kollegaer indenfor den psykoanalytiske gruppepsykologi, der alene så på og lavede terapi med individet i gruppen, og uden videre anvendte de psykoanalytiske individualbegreber til at forstå individerne i gruppe. I dag er denne forskel ikke så klar, og bl.a. inspireret af Bion er der flere af de amerikanske

gruppepsykologer og terapeuter, der også inddrager gruppeperspektivet. Inden for den gruppeanalytisk inspirerede systemteoretiske retning har man endda suppleret de to perspektiver med et tredje og fjerde, kaldet relations- og subgruppeperspektivet (Agazarian 1992).

I det følgende vil jeg anvende termen »*gruppeanalyse*« eller »analytisk gruppeteori«, – ikke at forveksle med Jungiansk analytisk teori, for Foulkes' og Bion's skoler (2).

Gruppeanalyse og angst

Anvendes gruppeanalysens to perspektiver på temaet *angst og gruppe* vil en undersøgelse dels omfatte det enkelte gruppemedlems *angst i gruppen*, og dels den *gruppeangst*, der måtte være i gruppen som helhed. For hvert perspektiv kan man undersøge angsten på et deskriptivt – og et ætiologisk niveau.

Ideelt vil en undersøgelse af angsttemaet involvere begge perspektiver og niveauer.

Ser man på den foreliggende litteratur om emnet, tilfredsstiller den som allerede antydnet langt fra dette ideal. Det gælder også for gruppeanalysen, som er den skole, jeg overvejende forholder mig til i det følgende og som, skønt jeg i denne sammenhæng er mest kritisk over for den, er den referensramme, jeg finder mest givende at anvende både i en teoretisk forståelse af gruppeprocesser og i det terapeutiske arbejde med grupper.

I de følgende overvejelser om angst og gruppe vil jeg så vidt, det er muligt følge opdelingen i de to perspektiver. Da de to perspektiver jo ikke er uafhængige af hinanden, kan denne opdeling ikke gennemføres konsekvent.

Med henvisninger til litteraturen og med eksempler fra dagligdagen og fra gruppeterapisituationen vil jeg foruden at trække nogle grundteoretiske temaer frem også forsøge at samle nogle tråde om angst og gruppe, og herudfra give et bud på, hvordan man kan komme nærmere en teoretisk forståelse af angst i gruppe og af gruppeangst.

Det er med nogen usikkerhed, jeg har skrevet det følgende og i håb om at blive mere afklaret, modtager jeg gerne kommentarer og kritik.

Oplevelsen af angst i grupper

Når jeg i den senere tid har talt med venner og bekendte om deres oplevelse af angst, har det mest været lidt valne svar, jeg har fået.

Enkelte har oplevet angst i forbindelse med, at en fobi er blevet udfordret, men for hovedparten af dem jeg har spurgt, synes angstopplevelsen

ikke rigtigt at være noget, man kendte til. Man kan være bange for *noget*, men angst i den betydning som ligger i både det psykologiske og daglige sprog, at der ikke er noget objekt, kender de færreste umiddelbart til.

Når jeg så spurgte mere specifikt til angstoplevelser i forbindelse med at være i en gruppe, så lød svarene helt anderledes. Ingen af dem, jeg talte med, havde ikke på et eller andet tidspunkt og for de flestes vedkommende ganske ofte følt angst, når de sad i en gruppe. Og næsten alle kunne genkende den situation, hvor man er i en gruppe og får lyst til at blande sig i det, der tales om, men hvor bare tanken om at åbne munden og skulle sige noget giver ubehag i form af hjertebanken, sved på panden, rysten og lignende tegn på, at noget er galt. Man er klar over, at ubehaget eller angsten hører gruppen til, men hvad det er, man er angst for, er ikke til at præcisere. Tværtimod, tænker man over det, ved man godt, at der jo egentligt ikke er noget at være angst for, – men det får ikke angsten til at blive mindre. Prøver man så at trose angsten og sige noget alligevel, er det heller ikke altid angsten forsvinder af det. Det, man får sagt, lyder ikke som det, man gerne ville have sagt. Ens tale bliver måske mere rablende og usammenhængende, eller den kommer til at lyde mere skarp og unuanceret, end den ellers ville gøre under mere trygge forhold. Det kan også være man lammes og blokerer så meget, at man aldrig får sagt noget. Men heller ikke beslutningen om at opgive at sige noget, medfører nødvendigvis, at angsten forsvinder. Det kan være, den får en anden karakter, og at man forlader gruppen med en ophobning af spændinger i hovedet, nakken, eller hvor angsten nu sætter sig.

Uanset om vi reagerer på den ene eller anden måde, så synes min private rundspørge at illustrere det forhold, som også går igen i litteraturen, at *grupper skaber angst*, og – at angst i særlig grad opleves i grupper. Det sidste har jeg ikke set direkte bekræftet i litteraturen gennem eksperimentelle sammenligninger af angst i og udenfor grupper. Indirekte mener jeg, man kan finde flere belæg både i faglitteraturen og i dagligdagen for et sådant synspunkt, og for at grupper ofte skaber så megen angst, at de enkelte gruppemedlemmer fungerer dårligere og mere regressivt, end de gør, når de er alene.

Som belæg for dette tænker jeg dels på de mange negative beskrivelser, der findes af grupper, dels på den generelle mistillid, der præger den almindelige samfundsholdning til, hvad grupper kan præstere i forhold til enkeltmandspræstationer og endelig på, hvordan grupper rent faktisk fungerer flest.

Negative beskrivelser af gruppeadfærd

Fra de tidlige socialpsykologiske gruppebeskrivelser er det de negative manifestationer af gruppens liv, der går igen. Det gælder for Le Bon's

og hans samtidiges klassiske beskrivelser af massen (Le Bon 1895, Trotter 1916, MCDougall 1920) som det gælder for Freud (1921) og til en vis grad de senere gruppepsykoanalytikere (Bion 1961, Jaques 1955, Menzies 1961), at de med lidt forskellig ordvalg er fælles om at betone gruppens primitiviserende, afindividualiserende og fordummende virkning på dens medlemmer. (3)

Hvorfor gruppen virker sådan på dens medlemmer er der, afhængigt af historisk ståsted, forskellige synspunkter på. Først sent dukker angsten op som forklarende faktor.

Typisk for det forrige århundredes individcentrerede menneskesyn blev det at indgå i en gruppe både af Le Bon og Freud nærmest betragtet som naturstridigt i forhold til den menneskelige psyke. Med individet som en relativ nyopdukket størrelse, var det afviklingen af det feudale gruppemenneske og udviklingen af det autonome individ, der stod øverst på den psykologiske dagsorden.

Freud udviklede den psykoanalytiske teori i overensstemmelse med dette grundsynspunkt. Målet var at frigøre mennesket mest muligt fra indre kræfter, som forhindrede dets autonomi.

Ifølge Freud fødes vi som asociale driftsvæsener, der af nød, dvs for driftstilfredstillelsens skyld, tvinges ud i relationer med andre. Den grundlæggende psykologiske enhed er individet, og først i løbet af udviklingen socialeres vi til at indgå i relationer med andre. Den proces kan gå galt, ikke bare når det drejer sig om relationen til enkelte andre – derom handler jo hele psykoanalysen, men også og i særlig grad når det drejer sig om at være deltager i en gruppe. Da Freuds menneskesyn er det individuelle væsen som den grundlæggende psykiske enhed, er deltagelse i gruppen for Freud basalt noget, der går imod den menneskelige natur og derfor også noget, der næsten pr. natur må gå galt.

For Freud var der kun èt håb for gruppen, og det er så at sige at omgøre og ophæve gruppen, så den bliver til en samling af enkeltindivider. Kun denne ikke-gruppe er i stand til at skabe noget positivt. Alle andre gruppefænomener betragtede både Freud og de tidlige socialpsykologer som noget, der pr. def. måtte være dårligere end den individuelle præstation.(4)

Det er først, da dette menneskesyn ændrer sig fra et individcentreret til et socialt, at der skabes grundlag for en anden gruppeopfattelse.

Indenfor psykoanalysen blev det ændrede menneskesyn for alvor synlig i nogle af nyere retninger, der opstod i 30'erne. I denne sammenhæng er det de engelske objektrelationsteoretikere med Klein i spidsen, og når det drejer sig om gruppeteori med Bion som en markant person, der skal trækkes frem.

Klein mener ikke som Freud, at mennesket fødes asocialt, men at det fra fødslen selv søger sociale relationer, og at det også er i stand til at danne relationer til andre v.h.j.a. processer som projektiv – og introjektiv identifikation (Klein 1975). Mens Freud er kendt for beskrivelsen af de intrapsyriske processer, er Klein kendt for udviklingen af en række interpsyriske begreber, og selvom det ikke var gruppens – men dyadens og triadens psykologi, hun interesserede sig for, lagde hun med udviklingen af en række relationsbegreber grunden til den senere gruppeteori, som Bion udviklede.

Det sociale menneskesyn, som det blev formuleret eksplicit af Bion, understreger, at mennesket er et socialt væsen, og at gruppen er den naturlige psykiske enhed, som vi fødes ind i, og som mennesket udvikles i og gennem. For Bion er det isolerede individ uden en gruppe en abstraktion.

Dette menneske- og gruppesyn svarer også til det, som den i andre henseender mere Freudianske Foulkes anvender. Det isolerede menneske er »like a fish out of water« (1948, s.15) (5).

Psykoanalyse og angst

De psykoanalytiske angstteorier skal jeg kort berøre her. Dels for at belyse forskellen mellem den individuelle angst og individets angst i grupper og dels for at pege på en konvertering af Klein's angstteori til gruppe.

Den klassisk psykoanalytiske angstteori, som Freud formulerede den, er beskrevet af Thorkild Sørensen og Boje Katzenelson andetsteds i dette nummer.

Freud beskrev to angstformer: primærangst og signalangst, som begge, – men på forskellige psykiske niveauer, vedrører angsten for at blive overvældet af drifterne. Overfor denne intrapsyriske angstteori står Klein's angstteori, der adskiller sig fra Freud's ved at angå forholdet til andre mennesker.

Klein beskriver to grundformer for angst, som hun kalder henholdsvis den paranoid-schizoide angst og den depressive angstform (Klein 1975). Kort skitseret omfatter den første angstform »angsten for at blive udslettet af andre« mens den anden angstform omfatter »angsten for selv at udslette andre«. Som hos Freud ligger den aggressive og libidinøse drift til grund for begge angstformer, men hos Klein bliver disse drifter qua projektion og introjektion relateret til andre mennesker fra starten.

Klein opfatter de to angstformer som almene og tilstede livet igennem. I deres rene »psykotiske« udgave hører de hjemme i den tidligste udvikling. En af Klein's pointer er, at den måde vi oprindeligt lærer at håndtere og forsvare os mod disse angstformer på, vil præge vores forhold til andre mennesker resten af livet (6).

Gruppenanalyse og angst i grupper

Når det drejer sig om den angst, den enkelte oplever i gruppe, har gruppeanalysen ikke udviklet specifikke begreber til at beskrive den med. Der gives i litteraturen mange eksempler på, hvad der kan skabe angst i grupper, såsom mødet med nye eller adskillelsen fra gamle medlemmer, gruppens svarbombardement eller svarudeblivelse, gruppens start eller ophør, gruppens afvisning eller idealisering osv osv, men nogen sammenhængende teori om angstens indhold, ætiologi, om der er former, der er mere primære end andre, hvilke træk, der er lig med eller forskellig fra angsten udenfor gruppen o.l. temaer, er ikke udviklet.

I Bion's gruppeteori fra 40'erne (1961) har angsten en central placering. Teorien bryder afgørende med tidligere tiders gruppeforståelse ved at indeholde og systematisk redegøre for både positive og negative gruppespekter og forholdet mellem dem.(7) Grundopfattelsen hos Bion er, at det at deltage i en gruppe for den enkelte er frustrerende og fremkalder stærke og primitive følelser af angst, vrede mm. Disse følelser, som kan antage psykotiske dimensioner vil true individets og gruppens integritet. For at undgå psykotisk desintegration og kaos søges beskyttelse ved gennem og sammen med gruppen at regrediere til et primitivt gruppeniveau, en såkaldt grundantagelsesgruppe, hvor realitet og individualitet er erstattet af realitetsflugt og anonymitet. I det omfang det lykkes at undgå realiteten og fastholde grundantagelsen og anonymiteten, fungerer grundantagelsesgruppen som forsvar. Splitting og projektiv identifikation er vigtige processer i grundantagelsesgruppen.

Bion er hverken entydig eller klar mht, hvorfor grupper aktiverer så dyb en angst hos den enkelte. Og yderligere uklart bliver det, når Bion undervejs reviderer sin teori og bliver mere individorienteret, også i sit syn på angsten.

Et sted får man indtryk af, at det er konflikten mellem på den ene side trangene til udvikling og forandring og på den anden side behovet for trykthed og stabilitet, der vækker angst i gruppen, et andet sted siges det, at det er »følelsen af ikke at slå til i gruppesammenhæng« som »ledsager den voksende indsigt i de hidtil uanede vanskeligheder ved deltagelse i et menneskeligt gruppefællesskab« (s.105), og efterhånden som Bion bliver mere og mere Kleinianer, synes det at være de enkeltes egne projektioner af psykotisk delobjekter ud i gruppen, som gør at gruppen virker så prokerende. I den sidste og mest Kleininspirerede udgave overfører Bion direkte Kleins to angstformer til gruppen ved at sammenligne den voksnes angst ved mødet med gruppen med spædbarnets første oplevelse af brystet, og forestiller sig at den samme intense angst for udslettelse eller selv at udslette præger den voksne i gruppen.

I den Foulk'ske gruppeteori er det anderledes. Her indgår angsten ikke i den basale beskrivelse af grupper. Som jeg kommer ind på senere, hænger dette sammen med, at Foulkes i det hele taget nødtigt beskæftiger sig med negative træk ved grupper. Når Foulkes omtaler angstfænomener i grupper, sker det overvejede i kliniske eksempler, der belyser et terapiforløb, og uden at følges op af teoretisk begrebsudvikling. Tydeligt kommer hans holdning til angst frem i en artikel om storgrupper (1975), hvor han nærmest lidt hånligt (og måske med henvisning til de Bion'ske grupper) omtaler grupper, der anvender angsten som oplevelsesdimension : »sometimes, however, one gets the impression that people are hoping to experience anxiety, thinking that makes for a valuable and 'deep' experience, almost as if they were addicted to it.« (s.44). I øvrigt er den samme artikel, som er en af Foulkes' sidste, en de få artikler, hvor Foulkes nævner Klein og også indirekte Bion's gruppeforståelse ved at medgive, at grupper kan aktivere stærk angst og psykotiske processer, men – og måske i polemik med Bion – kritiserer gruppeteorier, der gør aktiveringen af primitive forsvarsprocesser til et individuelt foretagende snarere end til et gruppefænomen (s. 52-3).

Til trods for at gruppeanalysen netop understreger, at det er vigtigt at udvikle særskilte gruppebegreber, der kan anvendes indenfor de forskellige perspektiver, er gruppeanalysens mangelfulde behandling af angstfænomenet i et individperspektiv ikke undtagelsen, men snarere reglen når det drejer sig om at forstå den enkelte i gruppen. At det forholder sig sådan kan skyldes, at der både i Bion's og Foulkes' teori er en uklarhed mht, om princippet om særskilt begrebsudvikling for gruppefænomener også gælder i forhold til individperspektivet, eller om man her kan anvende individualpsykologiens begreber.

Jeg ser denne uklarhed som en følge af en efter min mening utilfredsstillende og for abstrakt løsning på, hvordan forholdet mellem individual- og socialpsykologi skal betragtes. Her er Bion og Foulkes fælles om at mene, at de to discipliner ikke kan adskilles.

Bion (1961) udtrykker holdningen mest klart i en kommentar til den diskussion, som Freud lavede med de tidlige socialpsykologer i artiklen om »Massepsykologi og jeg-analyse« (1921). Bion giver Freud ret, når han skriver, at der ikke opstår særlige fænomener i individet, fordi det indgår i en gruppe, således som de tidlige socialpsykologer sagde, der gjorde i form af en social drift. At mene, at der er forskel på individual- og socialpsykologi, anså Bion for en illusion, hængende sammen med en fejlagtig forestilling om, at gruppefænomener ikke er tilstede hos det isolerede individ. Gruppetilhørsforholdet og »gruppagtigheden« (7) er et grundvilkår for mennesket, og selvom gruppeadfærd bliver tydeliggjort i gruppen, er »gruppagtigheden« hos mennesket lige så vel til stede, selvom det ikke konkret befinder sig i en gruppe. Gruppen er der stadig og virker

via dens indre repræsentation, og i forlængelse heraf tager Bion i sit sidste skrift og sammen med Freud afstand fra gestaltpsykologiens udsagn om, »at en gruppe er mere end summen af dens medlemmer« (s. 148). Et udsagn, som han i et tidligere skrift må siges i hvert fald i teorien at være gået ind for »gruppen er derfor mere end en samling af individer, eftersom et individ i en gruppe er mere end et individ i isolation« (s.83), men uden altså at følge det op i sin begrebsudvikling, hvad angår individperspektivet. For fuldstændighedens skyld skal også nævnes, at Bion et tredje sted, og med et Foulkes' begreb skriver, at forklaringen på, at gruppen er mere end summen af dens medlemmer, »må søges i gruppens matrix« (s. 117).

Bion tager Freud til indtægt for at mene det samme som han vedr. den manglende adskillelse mellem social- og individualpsykologi men uden at gøre opmærksom på, at Freud kom frem til samme standpunkt ud fra de modsatte præmisser. Hvor Bion tager udgangspunkt i socialpsykologien, og gør denne overordnet individualpsykologien, starter Freud i individualpsykologien og får socialpsykologien underlagt denne. For både Bion og Freud synes konsekvensen at blive, at det ikke er nødvendigt at udvikle særskilte begreber for at forstå individet i gruppe (8).

Mens Freud tog konsekvensen af at ophæve forskellen mellem individual- og socialpsykologi ved at beskrive individet i gruppen samt selve gruppedannelsen ud fra individualpsykologiske begreber, (Freud, 1921) (9) fik Bions tilsvarende synspunkt ikke i så høj grad konsekvenser for hans teori (og terapi), fordi den primært beskæftiger sig med gruppeperspektivet og kun sekundært med individperspektivet. I sin sidste teorirevision bliver Bion dog mere individorienteret og kan kritiseres for at være for lidt gruppeorienteret, når han beskriver de psykotiske processer (jvfr. Foulkes kommentar overfor)

Om Foulkes gruppeteori kan man sige, at han i sit arbejde med at udvikle en gruppeteori synes at have prioriteret relations- og gruppeperspektivet til fordel for individperspektivet (10).

Jeg har med ovenstående forsøgt at forklare, hvorfor angstfænomenet ikke er blevet behandlet fyldestgørende i gruppeanalysen, når det drejer sig om at forstå den angst, der optræder hos den enkelte i gruppen.

Tager man gruppeanalysen og dens krav om ny begrebsudvikling alvorligt ud fra argumentet, at individet i gruppen oplever og opfører sig anderledes end uden for gruppen, – og det er der vel fænomenologi og socialpsykologisk empiri nok til at mene, så fører det også til en diskussion af, hvilke gruppeanalytiske begreber der er brug for til at forstå individet i gruppen med. Begreber, som både kan indfange det specifikke ved individets gruppeadfærd og samtidigt kan forbindes med og konverteres til begreber, som har at gøre med individet uden for gruppen (11).

To grundformer for angst i gruppe

På grundlag af hvad der i den gruppeanalytiske litteratur er skrevet om angst i grupper, skal jeg neden for give et bud på en begyndelse til en systematik ved at pege på to grundformer for angst i gruppe, og derefter trække en linie fra disse til den Kleinianske angstteori.

På den ene side er der **angsten for at stå frem og blive synlig som individ i gruppen**, – og på den anden side er der **angsten for at falde sammen med gruppen og blive usynlig som individ**.

Disse to komplementære angstformer svarer i det indledende eksempel til, at både det at sige noget og det ikke at sige noget kan være lige angstvækkende. I litteraturen er det specielt den første angstform, man finder beskrevet (12).

Jeg mener disse to angstformer, kan sidestilles med og konverteres til Klein's to angstformer: **angsten for at blive udslettet**, svarer til **angsten for at blive usynlig og miste sin individualitet i gruppen**, – mens **angsten for at udslette andre** svarer til **angsten for at stå frem og vise sin individualitet i gruppen**.

Nogle eksempler fra den måde angst kan opleves på i grupper, kan tydeliggøre denne oversættelse af Kleins angstformer til angst i grupper:

Når det drejer sig om den første angstform, angsten for at blive udslettet, er det ikke ualmindeligt i en terapeutisk gruppe at høre udsagn som, at man er bange for at blive manipuleret, hjernevasket og indoktrineret af f.x den terapeutiske ideologi, eller blive usynlig, anonym, få berøvet sine ideer, tanker, identitet, eller på et dybere plan at smelte sammen med gruppen.

At der empirisk kan være noget om snakken er blevet demonstreret i mange både klassiske og nyere socialpsykologiske konformitetsundersøgelser.

Når det drejer sig om angsten for at skade eller udslette andre, er det måske ikke så let at se, hvordan den kan forbindes med angsten for at stå frem og synliggøre sig som individ i gruppen. Umiddelbart synes det at gøre sig synlig og markere sig snarere forbundet med angsten for at blive overhørt, misforstået, isoleret, afvist, kritiseret o.l., hvilket er variationer af angsten for at udslettes og ikke for at udslette.

Men angsten for at udslettes, mener jeg i dette tilfælde, er sekundær til angsten for at udslette, og optræder som en regressiv reaktion på, at angsten for at skade eller udslette andre ikke kan håndteres. Svarende til den regression, der sker fra den udviklingskronologisk senere depressive angstform til en paranoid-schizoid angstposition, når den depressive angst

ikke kan klares.

Et af de tilbagevendende temaer blandt deltagere i gruppeterapi er diskussionen om, hvorfor det er så svært at tage ordet i gruppen. Angsten for at dominere, fylde for meget, være grådig, irritere eller på et dybere plan ligefrem ødelægge gruppen, er grunde, der nævnes. En anden måde at udtrykke det på er, at når man selv tager ordet og bliver set, tager man ordet og opmærksomheden fra de andre og frarøver dermed de andre noget, som på et dybere plan er at frarøve dem deres identitet og få dem til at forsvinde.

Uanset hvordan grundene formuleres, har de at gøre med angsten for at genere, frarøve eller skade andre, og i sin mest ekstreme form med at udslette andre. I et mindeskrift til Kleinianeren, Bion, udtrykkes dette tema enkelt i titlen på bogen: »Do I Dare Disturb the Universe« (Grotstein 1981).

Det er, hvis man ikke kan bære tanken om at have forstyrret universet – eller gruppen med sin fremtræden, at man kan forsvare sig imod denne tanke ved at regrediere til den mere primitive angstform og istedet blive angst for, at andre vil gøre gengæld ved at overhøre, misforstå, isolere, kritisere eller overfalde en. Dvs angsten for udslettelsen bliver her sekundær til angsten for at udslette.

Hvor den enkelte placerer sig i spændingsfeltet mellem disse to angstformer, vil være forskelligt fra person til person og fra gruppe til gruppe.

For nogle *personer* vil det at synliggøre sig være så angstvækkende, at de i de fleste grupper foretrækker at »falde i med gruppen« og være anonyme. For andre vil det at være usynlig og anonym i en gruppe være så angstvækkende, at de hele tiden må sørge for at træde frem og manifestere sig. Der vil også være nogle, for hvem både det at være synlig og være usynlig er lige angstfyldt og ubærligt, og som derfor undgår grupper. En adfærd, der i sidste instans og i sin mest ekstreme udgave kan føre til den autistiske isolation.

Når det drejer sig om *grupper*, vil balancepunktet i familiegruppen være anderledes end i vennegruppen, som igen vil være anderledes end i de mere arbejdsprægede studiegrupper eller kollegagrupper. Når det drejer sig om større grupper, vil der selvsagt også være forskel på, hvor man finder balancepunktet afhængig af, om det er en generalforsamling i fagforeningen, eller om det er en rejsegruppe på charterferien.

Kun i de få og lykkelige gruppeøjeblikke vil vi opleve at finde den rette balance. – Og i de allerlykkeligste gruppeøjeblikke vil vi opleve grupper, der giver åndelig frihed til at gå ud og ind af gruppen, således at man kan veksle imellem at give lidt slip på sig selv og sin identitet, og lade sig opsluge og inspirere af en fælles »gruppesjæl« – for derefter at trække

sig ud af gruppen og tilbage til sin individualitet og lade gruppeinspirationen blande sig med og give næring til private tanker og følelser, som man derefter igen begiver sig ud i »gruppesjælen« med osv osv .

Når grupper fungerer og udvikler sig efter denne gode spiral, så er det, man konkret på sin krop kan opleve, at gruppen qua antal individer og kompleksitet kan fungere som et skabende medium – og at det, der kommer ud af gruppen , hvad enten det er ny erkendelse, socialt samvær, håndboldspil eller musik, er mere og anderledes, end summen af det hver enkelt gik ind i gruppen med og ville kunne præstere alene.

Men overfor denne type gruppe står den barskere og desværre mere almindeligt forekommende grupperealitet, som er den, bl.a. Le Bon og Freud beskriver– hvor gruppen føles som en åndelig spændetrøje, der låser en fast i bestemte rollemønstre, og netop ikke tillader den handlefrihed, som er den kreative gruppes kendemærke. Det er grupper, hvor der ikke er plads til individualiteten, til forskelligheden, og hvor friheden til at tænke og fungere er afløst af en smålig vogten på hinanden – og hvor enhver ny tanke, der ikke passer ind i gruppens fasttømrede, rigidt fastholdte ideologi – mødes med ignorering, afvisning og kulde. Sådanne grupper gør hver enkelt indsats dårligere end det, man kan præstere alene, og for gruppen som helhed, vil der i bedste fald ske det, at den står stille og bevarer status quo og i værste fald regredierer til et primitivt funktionsniveau.

Som deltager i en sådan gruppe, kan man enten trække sig ud af gruppefællesskabet uden at engagere sig i processen, og i så fald vil det føles som tidsspilde at deltage i gruppen, eller man kan gå ind i gruppefællesskabet på dets præmisser og blive medaktør i det destruktive spil, som kendetegner disse grupper.

Og når helheden af en sådan gruppe også vil opleves som mere end summen af delene, så er det i den negative udgave.

Jeg skrev indledningsvis, at der var skrevet mere om forsvarsformer mod angsten end om angsten selv. To klassikere samt et nyere bidrag indenfor gruppepsykologien kan illustrere denne tendens. Det drejer sig om Jaques' (1955) og Menzies (1961) undersøgelser fra henholdsvis erhvervslivet og hospitalsvæsenet og om Alford's (1989) teoretiske forslag til en Kleiniansk forståelse af grupper. Alle tre kan placeres inden for en Kleiniansk tradition, og alle tre tager udgangspunkt i de i mennesket værende psykotiske angstformer. Fælles for dem er, at de mener, at man ved at gå ind i og blive en del af en gruppekultur får mulighed for at frigøre sig eller mindske denne angst. Dette gør man ved at bruge gruppeindholdet som projektionsskærm og beholder for angsten og dens fantasier. Gruppedeltagelse sikrer på denne måde den enkelte imod at blive psykotisk. – En teori, der umiddelbart kan synes mere nærliggende at bruge overfor ekstremgrupper som Hell Angels, Skinheads, BZ'ere og Jehovas Vidner end overfor mere norma-

le grupper som kollegagruppen på arbejdspladsen, en anti-EF gruppe eller fredsbevægelsen.

Som en direkte følge af at anvende gruppekulturen som et kollektivt forsvar mod psykotiske processer beskrives på den ene side en stærk gruppefølelse, og på den anden side de synde buksfænomener, projektionsforsvaret medfører.

En mere indirekte følge er den træghed og modstand mod forandring, som præger mange grupper, og som iflg. denne teori har at gøre med, at en forandring af gruppekulturen nødvendigvis må opleves som en trussel, og på et mere følelsesmæssigt end rationelt plan udløse protester i den udstrækning de gruppefænomener, der forandres, er opstået som forsvar mod angst. Eksempelvis vil denne teori kunne give en psykologisk forståelse af den del af EF-Unionsmodstanden, der argumenterer stærkt for nationens bevarelse og imod integrationen.

Og det er i den forbindelse interessant at sammenligne to af dette års officielle nytårstaler, der begge omhandlede nationalfølelse, men hvor den stemmeafhængige dronning kunne tillade sig at trække bagsiden af nationalkulturen og -følelsen frem ved at sammenkæde dem med synde buksfænomenet i form af fremmedfrygt og -had, så handlede den stemmeafhængige og af den grund angstmindskende statsministers tale om vigtigheden af at dyrke og bevare nationalfølelsen.

Gruppeperspektivet

Fordi perspektiverne ikke er uafhængige af hinanden, har jeg tidligere omtalt træk ved især Bion's gruppeperspektiv

At beskrive gruppen ud fra et gruppeperspektiv er at beskrive det, som ligger ud over, hvad hver enkel deltager kommer ind i gruppen med, og det som opstår i kraft af samværet mellem deltagerne. Sagt gestaltpsykologisk er det, »dét, som gør hele gruppen til mere end og forskellig fra summen af dens medlemmer«. Hvad dette mere er, og hvordan det skal beskrives, har både Bion og Foulkes bidraget med begreber til:

For Bion's vedkommende drejer det sig om begreberne arbejdsgruppe og grundantagelsesgruppe, samt de mindre kendte begreber gruppementalitet, gruppekultur og gruppeatmosfære.

Bion skelner mellem to måder en gruppe kan fungere på: Arbejdsgruppeniveauet, som er karakteriseret ved, at medlemmerne stræber mod udvikling og samarbejder om at løse gruppens opgave på en realistisk og rationel måde. Og grundantagelsesniveauet, som er karakteriseret ved, at gruppen søger tryghed ved at regrediere til et gruppeniveau, hvor den styres af ikke-realistiske, irrationelle ubevidste antagelser. Grundantagelsesgrupperne er kendetegnet ved, at medlemmerne opfører sig som afindividualiserede

»gruppedyr«, – ikke er i stand til at lære af erfaringen, og modsætter sig udvikling og forandring . Bion identificerede tre grundantagelsesgrupper eller »mentale tilstande« ved grupper: afhængighedsgruppen, som er kendetegnet ved, at gruppen er afhængig af en leder, hvis beslutninger gruppen kritikløst følger, kamp-flugtgruppen, som er kendetegnet ved, at gruppen enten kæmper eller flygter for at overleve, og pardannelsesgruppen, som er kendetegnet ved, at pardannelse opmuntres i det håb, at parret vil »nedkomme« med en ny ide eller leder, der kan redde gruppen. De to niveauer er aspekter af enhver gruppes funktionsmåde.

For Foulkes' vedkommende drejer det sig først og fremmest om hans matrixbegreb, – defineret som dét psykologiske netværk eller medium, hvor gruppens psykiske processer mødes, kommunikerer og interagerer. Gruppens matrix udgøres af de processer, som opstår gennem den bevidste og ubevidste interaktion mellem gruppens deltagere.

Gruppeshjælen

Historisk mener jeg, man kan føre gruppeperspektivet tilbage til de tidlige socialpsykologers begreb »gruppeshjælen«, (eks.vis Le Bon, 1895). Begrebet forsvandt fra socialpsykologien i begyndelsen af dette århundrede, fordi senere gruppepsykologer af forskellige grunde har taget afstand fra det. Freud, fordi det ikke passede ind i hans individualpsykologiske måde at forklare gruppen på, og de behavioristiske og kognitive socialpsykologer, fordi de fandt , at ideen om at se på »gruppen som helhed« og tillægge den overindividuelle træk, smagte af metafysik og psykologisme, og som yderligere belæg for begrebets ubrugelighed, gjorde man det på det nærmeste ansvarlig for de tidlige socialpsykologers interesse for så skadelige begreber som »racesjælen« og »folkekarakteren«.

Med denne argumentation, lykkedes det at udrydde gruppeshjælsbegrebet og beslægtede begreber – så effektivt, at det i hvertfald ikke er dukket op igen i fagkredse, der har gjort karriere og er kommet til orde i socialpsykologien. Med den positivistiske socialpsykologis dominans blev gruppepsykologiens helhedsbegreber afløst af mindre og håndterlige enheder. Og når hverken Bion og Foulkes trækker linien tilbage til det tidlige socialpsykologiske helhedsbegreb som forløber for deres egne, så kan det hænge sammen med den tabuisering, gruppeshjælsbegrebet har været underlagt.

Kritikken af gruppeperspektivet og gruppeshjælsbegrebet lever stadig. Eks.vis i nogle af artiklerne i temanummeret om Massepsykologi i Psyke og Logos, (2, 1992) hvor man på det nærmeste får tegnet billedet af en gruppeshjæl, der som et hæsligt monster hjernevasker sine medlemmer til som viljesløse ofre at underkaste sig sine luner.

Så vidt jeg kan se, kommer man til at smide barnet ud med badevandet, når man afviser begrebet på denne baggrund og tager tidligere tiders ontologiserende og afsubjektiverende toner for pålydende. I dets metaforiske betydning og som en hypotetisk konstruktion kunne dette såvel som andre »overindividuelle« helhedsbegreber måske være brugbare for ydre såvel som indre iagttagere af gruppen, der også gerne socialpsykologisk vil begribe nogle af de hæslichheder, som mennesker rent faktisk begår i grupper.

Det er interessant at se, at der inden for den kognitive socialpsykologi er opstået en interesse for gruppeperspektivet og gruppesjælsbegrebet, som bl.a. demonstreret af Wegner i en artikel om »Transactive Memory: A Contemporary Analysis of the Group Mind« (1986). Wegner påpeger også i denne artikel, at gruppeperspektivet og opfattelsen af gruppen som havende »a form of mental activity that guides action« (1987, s.185) kan føres tilbage tilbage til 17' hundredetallet. Wegner tillægger Rosseau og Hegel æren for at have introduceret ideen, og mener at disse ideer først nu begynder at dukke op igen efter at have været forvist i mange år. Foulkes og Bions gruppeperspektivbegreber kender Wegner tilsyneladende ikke.

Gruppeangst

Hverken hos Bion eller Foulkes indgår der en direkte beskrivelse eller analyse af gruppeangst.

Som tidligere nævnt medfører angstens centrale placering hos Bion, at den i det mindste er til stede som et gennemgående tema i gruppeteorien, men altså hyppigere beskrevet mellem liniere end på. Hele grundtanken i teorien om gruppens to aspekter, det modne og det regressive, er således udsprunget af, at den regressive gruppe opstår som forsvar mod den emotionelle spænding og angst, som er til stede i grupper, og jo mere angstspræget en gruppe er, jo mere vil den være præget af grundantagelsesgrupperne. De tre grundantagelsesgrupper kan afløse hinanden med kortere eller længere mellemrum afhængig af, hvor effektive de holder angsten væk fra gruppen. Hvis alle tre fungerer dårligt som forsvar, vil gruppen reagere med panik, – en tilstand, der ikke hos Bion, som det sker hos Freud, fører til gruppens opløsning.

Mange spørgsmål vedr. gruppeangst forbliver ubesvarede i Bions tekster. Eksempelvis fremgår det ikke, hvordan forholdet mellem gruppeangsten og den enkeltes angst i gruppen er, – eller om det, der giver anledning til gruppeangst, er forskelligt fra det, der vækker angst hos det enkelte individ i gruppen, og om og hvordan udefrakommende påvirkninger kan skabe gruppeangst.

Hos Foulkes hænger den manglende begrebsudvikling vedr. gruppeangst sammen med, at han som tidligere nævnt nødtigt beskæftiger sig med gruppens negative aspekter, men koncentrerer sig om de sunde kræfter og i den forbindelse er blevet kritiseret for en alt for idylliserende opfattelse af, hvordan grupper fungerer. (Nitsun 1991). Denne ensidighed hos Foulkes, som modsvarer ensidigheden i de negative beskrivelser, mener jeg udspringer af, at Foulkes i sin begejstring for det sociale menneskesyn med gruppen som den naturlige enhed, kommer til at opfatte gruppen som noget nær et urørligt og helligt stykke natur, som ikke i sig selv kan rumme noget dårligt.

Når både Bion og Foulkes trods begges væsentlige bidrag til begrebsudvikling og teoridannelse indenfor gruppeperspektivet må siges at have forsømt angstfænomenet, kan det foruden de nævnte grunde, også hænge sammen med en teoretisk preference hos begge i retning af de kognitive fænomener. Deres valg af termer som matrix, arbejdsgruppe, grundantagelsesgruppe, gruppementalitet og kultur lægger nok mere op til at se efter kognitive end emotionelle aspekter, – selvom Bion's grundantagelsesbegreb handler om emotionalitet.

Grunden til, at jeg ovenfor trak gruppesjælsbegrebets skæbne i socialpsykologien frem, var, bl.a for at gøre opmærksom på dette begreb, der i sin metaforiske betydning som hypotetisk konstruktion kunne have nogle kvaliteter, som ikke er tilstede i de gruppeanalytiske helhedsbegreber, og kunne supplere disse som enten over- eller sideordnet ved i højere grad at orientere sig mod de følelsesmæssige aspekter af gruppens liv.

Det er svært ud fra den foreliggende litteratur at komme med et bud på blot en begyndelse til en systematik for gruppeangsten, så jeg skal her nøjes med at trække nogle nogle temaer frem, som Bion indirekte angiver som anledning til gruppeangst.

I Bion's første artikel om grupper (1943) ridser han syv forhold op, der er forbundet med den »gode gruppeatmosfære«. Herfra har jeg udledt, hvilke forhold der virker dårlige og dermed angstprovokerende for gruppen. Jeg har sammenfattet punkterne under følgende overskrifter, som i variationer kan genfindes andre steder i socialpsykologien: Et fælles gruppemål, – en fælles erkendelse af gruppens indre og ydre grænser, – en fleksibel rummelig »gruppekarakter«, så nye medlemmer kan integreres, aktuelle tillades bevægelsesfrihed og gamle forlade gruppen, uden at den går i opløsning.

I den negative udgave lyder de således: Manglende eller for rigide fælles gruppemål, – for svage eller for stærke indre og ydre gruppegrænser, – en for rummelig eller for snæver »gruppekarakter«, og for megen ustabilitet.

I den gruppeanalytiske litteratur gives flere konkrete eksempler på gruppeangst fra både små og store grupper.

Gruppeangsten kan udtrykkes på mange måder, sjældent direkte men ofte i form af billeder fx. af gruppen som en vampyr, den onde moder, bødlen, dommeren og sphinxen.

Ganzarain opsummerer fire måder »den onde moder« kan opleves på af gruppen: 1) som den krævende, der påtvinger den enkelte sine egne værdier, 2) som den opslugende, – der truer sine medlemmer med tab af individualitet, 3) som den ikke bekræftende, der får den enkelte til at føle sig uden værdi og 4) som den invaderende, der ikke tolererer, at nogen har hemmeligheder, og forlanger, at man krænger hele sit privatliv ud for gruppen (s. 68).

Ganzarain nævner i samme forbindelse, at mens Freud og andre skrev om den faderlige autoritære leder, så skrives der nu i højere grad om den moderlige tyrant, fx. i form af Kleins »onde bryst«.

Vor tids gruppeopfattelse

Indledningsvist trak jeg angstens positive og negative aspekter frem. For gruppeperspektivets vedkommende pegede jeg på den historiske udvikling fra de tidlige socialpsykologers negative gruppeopfattelser til Bion's differentierede beskrivelse af gruppen og hans centrale placering af angsten i forståelsen af de negative gruppemanifestationer. Hvad man tidligere anså for at være selve gruppens væsen, betragtede Bion som et karakteristika ved den forstyrrede og regressive gruppe, mens den modne gruppes arbejde rummer mulighed for at nå ud over, hvad den enkelte kan udrette.

Bion's psykologiske gruppeteori åbner op for at forholde sig til gruppeprocesserne som noget, der kan udforskes, ændres og udnyttes på en mere konstruktiv måde. For Bion var målet med gruppeterapien at give deltagerne større erkendelse af angsten og de emotionelle mønstre i gruppeprocesser med henblik på at blive bedre til at fungere i grupper. Denne erkendelse kan tilegnes i små grupper med 10-12 medlemmer og i store grupper med 40-100 medlemmer. Sidstnævnte typer af grupper arbejder man bla. med i de Bioninspirerede »Leicester Conferences« (Khaleelee 1985).

I hvor høj grad denne form for gruppeopfattelse og funktionen afspejler sig i den almindelige opfattelse af grupper kan diskuteres. I de politiske og offentlige institutioner synes tidsånden eller matrix fortsat at være styret af negative forventninger og mistillid til, hvad grupper kan præstere og af at opprioritere individet og dyrke enkeltmandsværket på gruppens bestning.

Mediernes personliggørelse er en afspejling af dette forhold. Eksempelvis var det Nyrup kontra Auken mere end to ideologiske grupperinger, der

blev trukket frem som årsagen til krisen og formandsskiftet i socialdemokratiet sidste år, og næstfølgende blev det rent faktisk, og uden at nogen hverken før eller efter har sat spørgsmålstegn ved det aspekt af den ret så konsekventfyldte Tamilrapport, – Hornslet's enkeltmandsværk og ikke et gruppearbejde, der kom til at fælde Schlüter, og det blev dernæst Schlüter og ikke en gruppe, der tog beslutningen om hans afgang som leder for en regeringsgruppe og en nation.

Selvfølgelig er der undtagelser fra dette også indenfor de politiske institutioner.

Både den forrige og nuværende regerings oprettelse af tænketanke kan ses som et forsøg på at udnytte gruppen som et medium, der potentielt er mere kreativt end enkeltpersonen. Men tankevækkende er det også, at mens oprettelsen af disse tænketanke skete under stor pressedækning, synes der indtil videre ikke at være tænkt så mange tanker i disse tanke, at det har været en pressedækning værd, og – at i hvertfald en af tænkektankene er afgået en stille død, og at en anden tænketank, allerede inden den er kommet i gang, har fået latterliggørelsens dolkestød i det offentlige.

Som et sted, hvor den positive opfattelse af grupper, synes at have sat sine spor, kan nævnes det pædagogiske område, hvor 60'ernes kraftige fremstød for gruppearbejdet synes at have overlevet, – godt nok på et lavere blus, men trods alt på en måde som giver håb om, at nye generationer bliver bedre rustede til at tackle angsten og udnytte gruppesamværet kreativt og komme det skridt videre i den sociale og psykiske udviklingshistorie, hvor vi hverken regredierer til det feudale gruppevæsen eller til den borgerlige individualisme, men som kollektive individer – med angsten som ballast – i sam- og vekselspil med hinanden erkender og kan udnytte, at vi både skabes af og selv skaber gruppens fælles sjæl.

NOTER

1. Man kan diskutere, hvorvidt Bion har dannet skole eller snarere været inspirator for andre.
2. At kalde Bion for gruppeanalytiker er lidt misvisende. Det var Foulkes, der oprindeligt navngav sin teori som *gruppeanalyse*, og strengt taget hører Bion's begreber ikke hjemme under denne benævnelse. Når Foulkes valgte den »analytiske« term i stedet for den »psykoanalytiske« term, skyldtes det, at hans samtidige amerikanske kollegaer allerede havde sat sig på termen »psykoanalytisk gruppeteori/terapi«, og at det var vigtigt for Foulkes at adskille sin teori fra deres udgave af psykoanalytisk gruppeteori, netop fordi de uden videre overførte og anvendte individualpsykologiens begreber og principper på grupper. Når Bion tages med ind under denne term her, er det udelukkende, når det er denne pointe, som Foulkes og Bion er fælles om, der trækkes frem.
3. Le Bon (som er den, af de tidlige socialpsykologer jeg forholder mig til i teksten) og Freud tager begge udgangspunkt i deres erfaringer med masser, men begge

generaliserer deres beskrivelser af masseadfærd til også at dække andre typer af grupper, både hvad angår stabilitet og størrelse.

4. Le Bon og Freud har dog svært ved helt at gennemføre dette synspunkt, og begge har nogle indskudte overvejelser om, at grupper måske godt kan skabe noget konstruktivt. Især er det interessant at se, at den ofte udskældte og af Freud og andre hyppigt fejltrefererede Le Bon i forordet til sin bog lader en dør stå åben for gruppens intellektuelle og kreative potentiale. (Også McDougall beskriver, at gruppen kan fungere mere positivt, hvis den organiserer sig). Men der skulle gå mange år, før dette træk ved grupper blev trukket frem og gjort til genstand for videnskabelig undersøgelse.
5. Foulkes har sit sociale menneskesyn fra sociologen Norbert Elias, som han i 30'erne fik kontakt med gennem deres fælles tilknytning til Frankurterskolen, og hvis bog »The civilizing Process« han anmeldte.
6. Klein's benævnelse af de to angstformer, skal ses på baggrund af hendes interesse for sammenhængen mellem de tidlige udviklingsprocesser og de psykotiske forstyrrelser, samt hendes almengørelse af psykotiske processer som processer, der latent er til stede i alle mennesker. (Og for at tage højde for en hyppig misforståelse: denne almengørelse fører ikke nødvendigvis til en udvanding af forskellen mellem latente og manifesterede psykotiske processer).
7. En af pointerne i Bion's teori er, at de to former for gruppefunktion vil være til stede i alle grupper, men i forskelligt forhold i forskellige grupper, og derved adskiller den sig fra andre, fx Sartre's beskrivelse af fire gruppedannelser, der i stedet beskrives som alternerende hinanden.
8. Oversættelse og sidehenvisninger til Bion er fra den netop udkomne danske bog: *Erfaringer i grupper*, 1993.
9. Hverken Freud og Bion er helt konsekvente i deres synspunkter, og man kan hos begge finde udsagn, der modsiger den holdning, jeg her har gengivet. Jeg mener dog den gengivne holdning er den, de udtrykker mest overbevisende.
10. Netop i denne artikel kommer Freud dog meget tæt på de relationsbegreber, som Klein siden hen udviklede.
11. Jeg tænker på begreber som f.x. spejling og resonans.
Foulkes nævner ikke selv relationsperspektivet. Kritikken mod Foulkes gælder ikke helt, når det drejer sig om terapeutiske begreber, jvf. Foulkes' kurative begreb »egotræning i gruppe«. Til gengæld er han i målangivelsen for sin gruppe-terapi individcentreret. Det er den enkeltes udvikling og ikke gruppen eller gruppeindividet, der er det erklærede mål for hans gruppeterapi. Hos Bion er terapimålet mere gruppeorienteret, –i hvert fald indtil den sidste teorirevision.
12. Systemteoretikernes forsøg på at udvikle isomorfe begreber, er, så vidt jeg kan se, forskellige herfra, idet de ser bort fra den kvalitative anderledeshed, når man går fra individ til gruppe.
Om der er også mellem forskellige gruppetyper er kvalitative spring i adfærden er en diskussion, jeg som tidligere anført ikke tager op her.
13. Hvis jeg har forstået følgende citat fra Bion rigtigt, indeholder det den dobbelt-karakter ved angsten, som jeg prøver at beskrive: (P.gr.a. en uklarhed i den danske oversættelse gengives citatet på engelsk) »The individual is a group animal at war, not simply with the group, but with himself for being a group animal and with those aspects of his personality that constitutes his 'groupishness'.« s. 131.

LITTERATUR

- ALFORD, FRED C: »*Melanie Klein & Critical Social Theory*«. Yale Univ. Press, 1989.
- AGAZARIAN, Y & PETERS, R.: »*The visible and Invisible Group*«. Int. Libr. of Group Psychotherapy and Group Process. 1981
- AGAZARIAN, Y.: »A Systems Approach to the Group-as-a-whole:« *The Int. J of Group Psychotherapy*. 1992; 42.
- BION, W, R.: »Pre-view Intra-group tensions in therapy: their study as the taks of the group« 1943 i: »*Experiences in Groups*« 1961.
- BION, W, R.: »Experinces in Groups« Tavistock Publ. 1961. I dansk oversættelse »*Erfaringer i grupper*« Reitzels forlag. 1993.
- FOULKES, S, H.: »*Introduction to Group-Analytic Psychotherapy*« Maresfield Reprints. 1948
- FOULKES, S, H, & ANTHONY, E, J.: »*Group Psychotherapy. The Psychoanalytic Approach*« Maresfield reprints. 1957.
- FOULKES, S, H.: »*Therapeutic Group Analysis*« Maresfield Reprints. 1964.
- FOULKES, S, H.: »Problems of the large group from a group-analytic point of view« i Kreeger, L.: »*The Large Group*« Maresfield Reprints. 1975.
- FREUD, S.: »Massepsykologi og jeganalyse«. (1921) i Olsen, O, A. m. fl. (ed) »*Metapsykologi 2*«. Reitzels forlag. 1976.
- GANZARAIN, R.: »*Objectrelations Group Psychotherapy*«. Int. Univ. Press. 1989.
- GROTSTEIN, J, S. (ed.): »*Do I Dare Disturbe The Universe?*« Caesura Press. 1981.
- HINSHELWOOD, R, D.: »*What Happens In Groups. Psychoanalysis, the Individual and the Community*«. Free Ass. Books. 1987.
- JAQUES, E.: »Social Systems as Defence against Persecutory and Depressive Anxiety« (1955) i Klein, M. et al. (ed). »*New Directions in Psycho-Analysis*«. Maresfield Library. 1955.
- KHALEELEE, O & MILLER, E.: »Byond the small group: Society as an intelligible field of study« (1985) i Pines, M. (ed.): »*Bion and group psychotherapy*«. Routledge & Kegan. 1985.
- KLEIN, M.: »*Envy and Gratitude & other Works*« Delta Books. 1977.
- LE BON, GUSTAVE.: »Psychologie des foules« (1895) i engelske udgave: »*The group mind*«. Viking Compass Edition. 1960.
- MENZIES, I, E.: »A Case-Study in the Functioning of Social Systms as a Defence against Anxiety«. *Human Relations*. 1960; 13:95-121.
- (McDOUGALL, W.: »*The Group Mind*«. Cambridge. 1920).
- NITSUN, M.: »The Anti-Group: Destructive Forces in the Group and their Therapeutic Potential«. *Group analysis*. 1991. 24:7-20.
- ROSENTHAL, L.: »*Resolving Restance in Group Psychotherapy*«. Aronson. 1989.
- SARTRE
(TROTTER, W. »*Instincts of the Herd in Peace and War*« London 1916).
- WEGNER, D, M.: »Transactive Memory: A Contemporary Analysis of the Group Mind« (1987) i MULLEN, B & GOETHALS, G, R. (ed): »*Theories of Group Behavior*« Springer Verlag. 1987.